

HAN BONYAK VE ZAMANI

 Svetlana PLETNÖVA^a

 Çev. Alihan BÜYÜKÇOLAK^b

Öz

Bu çalışma, Kuzey Karadeniz bozkırlarında Peçeneklerden sonra hakimiyet kuran Kumanların, diğer Türk soylu kavimler, Eski Rus devleti ve Bizans İmparatorluğu ile olan ilişkilerini konu edinmektedir. Kuman hâkimiyet alanının ve askeri harekâtlarının tarihi coğrafyası incelenirken Kumanlar arasında Han Bonyak kültürünün oluşum süreci tetkik edilmektedir. Kaynaklarda adına 1096-1167 yılları arasında rastlanılan ve yaklaşık 90 yıllık bir ömür sürmüş olan Han Bonyak'ın bu çalışmada, diğer Kuman liderlerinden daha farklı hususiyetleri olan askeri ve siyasi bir program takip ettiği ortaya konmuştur. Bizans İmparatorluğu ile Peçenek sorunu sebebiyle başlayan ittifak ilişkileri, sorunun hallinden sonra İmparator I. Aleksios'un Macarları Kumanların üzerine sevk etmesiyle düşmanlığa dönüşmüştür. Rus knezleri arasındaki iç mücadelede sadece bir kez taraf tutan Han Bonyak'ın bu girişimindeki amacının da karşıt tarafı destekleyen Macar ordusundan intikam almak olduğu saptanmıştır. Han Bonyak'ın intikam arzusuyla tertiplelediği bir diğer seferin ise 1095 yılında sabık imparator Romen Diyojen'in bir oğlunun himaye edildiği Tuna Seferi idi. Araştırmacı, Han Bonyak'ın uzun, prestijli ve ilkeli hanlık kariyerinin neticesinde, Karadeniz'in Kuzey bozkırlarındaki Kumanlar arasında birleştirici bir siyasi kültürün ortaya çıktığını ortaya koymakta, hâkim bir hanedanın varlığı ihtimalini değerlendirmektedir. Bizans ve Rus orta çağ kaynaklarından istifade eden yazar, I. Aleksios'un takip ettiği "Kuzey politikası" çerçevesinde Bizans İmparatorluğunun kuzeyli komşularıyla olan ilişkilerini de detaylıca mercek altına almaktadır. Bunun yanı sıra Kiev Büyük Knezi Vladimir Monomah devrinde gerginleşen Rus-Kuman ilişkilerinde Doğu Avrupa'daki güçler dengesinin kapsamlı bir analizini sunmaktadır. Yazarın, Bizans, Rus ve Arap muhaberatlarına dayanarak, bu araştırması neticesinde tarih çalışmalarına yaptığı en önemli katkı ise, XII. asırda Kumanların siyasi merkezlerini tespit etme girişimi olmuştur. Yazılı kayıtları, arkeolojik bulgularla da destekleyen yazar, Samara-Volçaya Mezopotamyasını Kumanların XII. asırdaki merkez üsleri olarak önermektedir.

Keywords: Rusya, Kumanlar, Peçenekler, Han Bonyak, Kuzey Karadeniz.

KHAN BONIAC AND HIS TIME

Abstract

This study focuses on the relations of the Cumans, who dominated the Northern Black Sea steppes after the Pechenegs, with other Turkic tribes, with the Kievan Rus' and the Byzantine Empire. While analysing the historical geography of the Cuman dominance area and military

^a Prof. Dr. Moskova Devlet Üniversitesi, 1926-2008.

^b Yüksek Lisans Talebesi, St. Petersburg Devlet Üniversitesi Tarih Enstitüsü, St. Petersburg/Rusya Federasyonu, alihan.buyukcolak@gmail.com

operations, the formation process of the cult of Khan Boniac among the Cumans is examined. Khan Boniac, whose name is found in the sources between 1096-1167 and who lived for about 90 years, is revealed in this study to have followed a military and political programme with different characteristics than other Cuman leaders. The alliance with the Byzantine Empire, which started due to the Pecheneg invasion, turned into enmity when Emperor Alexius I sent the Hungarians against the Cumans after the Pechenegs were defeated by Cumans. Khan Boniac, who took sides only once in the internal struggle between the Russian knezes, was determined to take revenge on the Hungarian army that supported the opposing side. Another campaign organized by Khan Boniac with the desire for revenge was the Danube Campaign in 1095, in which a son of the former emperor Roman Diogenes was patronized. The researcher concludes that Khan Boniac's long, prestigious and principled khanate career resulted in the emergence of a unifying political cult among the Cumans of the northern steppes of the Black Sea, and considers the possibility of the existence of a dominant dynasty. Drawing on Byzantine and Russian medieval sources, the author examines in detail the relations of the Byzantine Empire with its northern neighbours within the framework of the "Northern policy" pursued by Alexius I. In addition, she provides a comprehensive analysis of the balance of power in Eastern Europe during the tense Russian-Cuman relations in the reign of Vladimir Monomakh, Grand Knez of Kiev. Based on Byzantine, Russian and Arab correspondence, the author's most important contribution to historical studies is her attempt to identify the political centres of the Cumans in the XII. century. Supporting the written records with archaeological findings, the author proposes Samara-Volchaya Mesopotamia as the epicentre of the Cumans in the XII. century.

Keywords: Russia, Cumans, Pechenegs, Khan Boniac, The Northern Black Sea.

ХАН БОНЯК И ЕГО ВРЕМЯ

Аннотация

Статья посвящена взаимоотношениям половцев с Византийской империей, Древнерусским государством, а также с другими тюркскими племенами. Половцы стали доминировать в степях Северного Причерноморья после печенегов. Рассматривая ареал половецкого господства и военных действий с точки зрения исторической географии, в исследовании анализируется процесс формирования культа хана Боняка у половцев. Хан прожил около 90 лет, его имя встречается в источниках между 1096-1167 гг. Данное исследование показывает, что хан Боняк следовал военно-политической программе, отличающейся от других куманских лидеров. Вторжение печенегов вынудило Византийскую империю заключить союз с половцами. Вскоре отношения сменяются враждой. Когда половцы разбили печенегов, император Алексей I послал против них венгров. Хан Боняк принимал участие в междоусобной борьбе русских князей, был полон решимости отомстить венгерскому войску. Важным походом, который организовал хан, был Дунайский поход 1095 года, в котором он покровительствовал "сыну" бывшего императора Романа Диогена. Исследователь приходит к выводу, что долгая карьера авторитетного и принципиального хана Боняка привела к появлению объединяющего политического культа среди половцев в степях Причерноморья. Есть также вероятность

существования доминирующей династии. Опираясь на византийские и русские средневековые источники, автор подробно рассматривает отношения Византийской империи со своими северными соседями в рамках “северной политики”, проводимой Алексием I. Кроме того, дается всесторонний анализ баланса сил в Восточной Европе и напряженных русско-половецких отношений в период правления великого князя Киевского Владимира Мономаха. Наиболее важный вклад данного исследования, основанного на византийской, русской и арабской переписке, заключается в попытке определить половецкие политические центры в XII веке. Подкрепляя письменные источники археологическими находками, автор предполагает область между реками Самара и Волчьа в качестве основного центра половцев в XII веке.

Ключевые слова: Россия, Половцы, Печенеги, Хан Боняк, Причерноморье.

Doğu Avrupa bozkırlarını XI. asrın ortalarında ele geçirmelerinden¹ sonra Kumanların tarihi, birkaç devre ayrılmaktadır.²

İlk devir, Rus sınır bölgelerinde yağmadan ganimet kazanan dolayısıyla da muzafferane akınlar yapmış olan Kumanların aktif bir taarruz siyasetiyle hususidir. “...Kumandanlardan her bir yandan... büyük bir ordu [geliyordu ç.n.]” diye yazıyordu bir Rus kronik yazarı bu devir için.³ Saldırganlık, komşusu ziraatçı ülkelerin topraklardan ganimet elde etme arzusu, yabancı toprakların fethi, göç alanlarının belirsizliği gibi zikrolunabilecek tüm bu göstergeler, konargöçer denilen gelişmişlik evresindeki her göçer topluluk için umumdur.⁴ Kuman ordularının bozkır üzerindeki devamlı ilerleyişleri, Rusların bütün bir XI. asır boyunca onların üzerine tek bir tane bile sefer tertip edememelerine yol açmıştır. XI. asrın kronik kayıtlarının hiçbirinde Kumanların yaylak-kışlaklarından ya da obalarından bahis olunmamaktadır.

Fakat XI. asrın sonlarında bozkırlardaki vaziyet, gözle görülür bir şekilde değişime uğramış ve bu, Kumanlara yönelik Rus siyasetinde de bir değişimi beraberinde getirmiştir. Ruslar, bozkıra karşı taarruza geçmişlerdir. İlk kez 1095 yılında “Kumanların üzerine [yürümeye] cüret göstermişlerdir”, XII. asrın başlarında da Dnyeper havzasının aşağı akıntısı ile Donets Nehri’ndeki Kuman yaylaklarına yönelik sonuçları ağır bir dizi sefer tertiplemişlerdir.⁵ Bu durum pek tabii olarak, XI. asrın sonlarına doğru bozkırdaki vaziyetin büyük ölçüde stabilleştiği ve hudutları gayet belirli alanlar üzerinde obalar tutma imkânının ortaya çıktığı, Kumanların ise görünen o ki, komşu toprakların da başka orduların sürüleri ve obaları tarafından tutulmuş olduğu için, hali hazırda kendi tuttıkları o obalardan kopup ayrılmakta güçlük çektikleri ile açıklanabilir. Bu devir için karakteristik olarak zikredilebilecek bir diğer hususiyet ise Kuman knezlerinin (hanlarının) isimlerine devamlı olarak kroniklerde XI. sonlarından itibaren

¹ PSRL T. II, 1962, 152.

² Svetlana Aleksandrovna Pletnôva, “Peçenegi, Torki i Polovtsi v yujnorusskih stepyah” v kn. *Materiali i issledovaniya po arheologii SSSR*, Nu 62, Otv. Red. M. İ. Artamanov (M.-L.: AN SSSR, 1958), 220-224.

³ PSRL T. II, 1962, 206.

⁴ Svetlana Aleksandrovna Pletnôva, *Ot koçeviy k gorodam. Saltovo-mayatskaya kultura* (M.: Nauka, 1967), 180-181.

⁵ Konstantin Vasilyeviç Kudryaşov, *Polovetskaya step* (M.: Geografiz, 1948), 91-95, 112-122; Svetlana Aleksandrovna Pletnôva, “Polovetskaya zemlya” v kn. *Drevnerusskiye knyajestva X-XIII vv.*, Otv. Red. L. G. Beskrovniy (M.: Nauka, 1975), 266-269.

rastlanılmaktadır. Kumanların Kuzey Karadeniz bozkırlarındaki ilk kırk yıllık varlıkları boyunca kronik yazarları, Bluş ve Sokal olmak üzere sadece iki hanın adını anıyorlarsa, 1096'dan 1117'ye kadarki devirde İpatiyev Kroniği'nde 26 han adına yer verilmektedir. Bizim görüşümüze göre bunun sebebi, hudutları belirli bir toprak üzerinde oldukça kalıcı olan zengin feodal aileler, ordalar, ittifaklar şeklinde⁶ kalabalık Kuman birleşik nüfuslarının ortaya çıkmasından ileri gelmektedir. Bu birleşik nüfusların başlarını, Rusya'da az çok bilinen ama bozkırda adları popüler hanlar çekmekteydiler. Onlardan bazılarının adları kroniklerde sadece ölümleri sebebiyle zikrolunmuştur zira kronik yazarları, giriştikleri muharebelerde Ruslar tarafından öldürülen hanları daima hususi bir hazla sıralamaktaydılar. Diğer han adları ise kronik kayıtlarında farklı farklı yıllarda ve defaatle geçmektedir. Bu son grup hanlar, görünen o ki, soydaşları arasında en güçlüleri ve nüfuzluları idiler zira Rus yurduna en kalabalık seferleri tertip etmek payesi bir tek onlara nasip olabilmıştır. XI. asrın sonu - XII. asrın başlarındaki bu hanlardan biri, XII. asırda bütün bir Kuman hanlar hanedanının (Sugor'un, Otrok'un, Konçak'ın ve Yuriy'nin mensupları olduğu) kurucusu olan Han Şarukan, bir diğeri 1096 yılında Kiev Büyük Knezi Svyatopolk Vsevolodiç'in kızıyla evlenmek zorunda kaldığı Han Tugorkan ve sonuncusu da adı altı farklı kronik kaydında geçen yani XII. asrın 70li-80li yıllarında Rusya'nın en amansız hasmı olan meşhur Kuman Hanı Konçak'ın⁷ adıyla neredeyse aynı sıklıkta zikredilen Han Bonyak'tır.⁸ Şimdi, Kumanlardaki ilk orda ittifaklarından birinin teşkilatlandırıcısı olan, başına geçtiği teşkilatla da yarım asırdan uzun bir süre boyunca Rus knezliklerine karşı mücadele veren bu etkin siyasi ve askeri sima hakkında, çeşitli kaynakların bize verdikleri bilgileri ele almaya çalışacağız.

Bonyak hakkındaki en erken tarihli muhaberatla, babası İmparator Aleksios Komnenos'un icraatlarından bahseden Anna Komnini'nin anlatısında karşılaşmaktayız.⁹ Anna, hanın adını Maniak, dava arkadaşının adını ise Togortak diye anmaktadır. V. G. Vasilyevskiy, Anna'nın zikrettiği kimselerin esasında Rus kroniklerindeki Kuman hanlarından Bonyak ve Tugorkan oldukları görüşünün şüphe uyandıracak herhangi bir yanı olmadığını düşünmektedir.¹⁰

XI. asrın 90'lı yıllarının başlarında Bizans İmparatorluğu, Kuman baskısıyla Balkan Yarımadasına ricat etmiş olan Peçenek ordalarının indirdikleri darbelerle hayli sarsılmıştı.¹¹ Aleksios Komnenos, tüm Hristiyan âleminden yardım talebinde bulunmuştu. Ne var ki onun bu davetine, Bizans'a Bonyak ve Tugorkan'ın önderliğinde gelen sadece Kumanlar icabet etmişlerdir. Aleksios bu Kuman liderliğini, imparatorluk şatafatıyla kabul etmiş, olanca gücüyle bir müttefiklik tesis etmek teşebbüsüne girişerek, misafirlerinin önüne hediyeler yığmıştır. Bizans hükümdarlarının ikili oynama huyları hakkında iyi malumat sahibi olan Kumanlar, yakın münasebetlere girişirlerken öyle çok da istekli davranmamışlardır. Bilhassa Han Bonyak, görünüşe göre ihanet ve esir edilme

⁶ Pletnöva, "Polovetskaya zemlya," 266-269.

⁷ Pletnöva, "Polovetskaya zemlya," 293.

Eski Türkçeden tercüme edecek olduğumuzda *Bonyak* adı "tombul" manasına gelmektedir. Bk. *Drevnetürkskiy Slovar*, red. V. M. Nadelyayev, i dr. (L.: Nauka, 1969), 118.

⁹ Anna Komnina, *Aleksiaada*, per. Yakov Nikolayeviç Lyubarskiy (M.: Nauka, 1965), 233-239.

¹⁰ Vasiliy Grigoryeviç Vasilyevskiy, "Vizantiya i Peçenegi" v kn. *Trudi*, T. 1. (Spb., 1908), 76-77.

¹¹ Vasilyevskiy, "Vizantiya i Peçenegi," 1-117.

çekincesiyle, Aleksios'un kendisine yaptığı bir Bizans askeri kampında ziyaret davetlerini uzun bir süre boyunca geri çevirmiştir. Aleksios, Peçeneklerle Kumanları bir cenk meydanında bir araya getirmek fikrinde belirli bir müddet tereddütte düşmüştür zira gayet olası gerekçelerle, muharebe esnasında aynı dilde konuşan iki halkın savaşçıların kendi aralarında anlaşıp Bizanslıları ortadan kaldıracabilmeleri ihtimalinden endişe etmiştir. Ta ki Kumanların eğer bu bekleyişleri daha da sürerse icraatlarına müstakil olarak başlayacaklarını beyan ettikleri ultiatomunu vermelerinden sonra, İmparator muharebe gününe karar kılmıştır. Bu muharebe, Peçeneklerin topyekûn imha edilmeleriyle neticelenmiştir. Muharebeden sonraki gece Bizanslılar, 30.000 esiri (kadın ve çocuklar) katletmişlerdir. Mütteliklerinin imza attıkları canice vahşetten dehşete kapılan Kumanlar, ganimetlerini topladıktan sonra alelacele Tuna'ya doğru çekilmişlerdir. Macar kaynaklarından istifade eden V. G. Vasilyevskiy'e göre bu Kumanlar, Tuna'da Vladislav'ın Macar ordusu tarafından darmadağın edilmişler ve sonrasında da Dnyeper'deki kendi bozkırlarına çekilmişlerdir.¹²

Bizans'tan ele geçirilen zengin ve elde edilmesi kolay ganimet, Bonyak ve Tugorkan'ı imparatorluk topraklarını uzun mesafeli yeni bir sefer daha tertiplemek arzusuna sevk etmiştir. Bu sefer içinse şöyle bir gerekçe bulunmuştur: bu kez kendisini İmparator Romen Diyojen'in öldürülmüş oğlu Konstantin olarak tanıtan ve imparatorluk tahtında hak iddia eden siyasi bir avantüriye gelip yardım talebiyle Kumanlara başvurmuştur. Bir Rus kronik yazarı 1095 yılının hikayesinde şöyle yazmaktadır: "... Kumanlar, Devgenyeviç ile Greklerin üzerine yürüdüler ve Grekleri yağmaladılar, Çar ise Devgenyeviç'in gözlerine mil çektirdi."¹³ Bu seferin detayları kapsamlı bir biçimde V.G. Vasilyevskiy tarafından ele alınmıştır.¹⁴ Her ne kadar bu seferde Kumanlar, savaşçıların yarısından fazlasını kaybetmiş olsalar da Prenses Anna'nın eserinde memnuniyetle yazdığı gibi giriştikleri son muharebelerden birinde de ele geçirdikleri ganimeti yitirmiş olsalar da liderleri ve görünen o ki en muharip birlikleri de sağ kaldı.¹⁵ 1095-1096'daki olaylara dair kronik anlatısı söz konusu seferin akabinde Kumanların harp kabiliyetine dair bize net bir tasavvur sunmaktadır. Bonyak ve Tugorkan, Bizans sınırında kavga ve entrika peşindelerken, memleketlerindeki bozkırlarında başlarına bir musibet gelmiştir. Vladimir (Monomah ç.n.) ile barış anlaşması akdetmek için Pereyaslav'a giden iki han (İtlar ve Kityan), müzakereler esnasında katledilmişler, malları ve sürülerine ise el koyulmuştur.¹⁶ Ölenlerin intikamını almak ve ayrıca ihtimal o ki Bizans'tan aldıkları mağlubiyetle darbe alan prestijlerini geri kazanmak arzusu, Bonyak ve Tugorkan'ı ivedilikle Rusya'ya karşı bir savaş başlatmaya sevk etmiştir. Hemen o yaz, 1095 yılında Rusya'daki Yuryev şehri düşürülmüş ve ateşe verilmiştir, müteakip baharda ise Rusya'ya yönelik planlı programlı bir taarruza geçmişlerdir. Bonyak, 1096 yılı Nisan'ında Rusya'ya tekrar bir darbe indirmiş ve bu kez daha da ilerilere, Kiev'e kadar gitmiştir. Tugorkan ise Mayıs'ta Pereyaslav'ın yakınlarına dek sokulmuştur. Bonyak, Kiev'in civar topraklarını

¹² Vasilyevskiy, "Vizantiya i Peçenegi," 239.

¹³ PSRL, 1962, T. II, 217.

¹⁴ Vasilyevskiy, "Vizantiya i Peçenegi," 109-117.

¹⁵ Komnina, *Aleksjada*, 274.

¹⁶ PSRL, 1962. T. II, 218.

yağma etmiş ve Berestovo'daki knez sarayı yakıp kül etmiştir. Birliklerin taksim edilmesi Tugorkan için pek hayırlı olmamıştır zira onun kumanda ettiği ordu Ruslar tarafından baştan aşağı darmadağın edildiği gibi hem kendisi hem oğlu hem de “başkaca pek knezleri” muharebe esnasında öldürülmüşlerdir. Bonyak, silah arkadaşı Tugorkan'ın öldürülmesine cevap olarak hıncını yine Kiev'den çıkarmış ve “[Ruslar ç.n.] şehirde az olduklarından Kumanlara karşı koyamamışlardır.”¹⁷ Vıdubiç ve Mağara Manastırları yakılmış, yağmalanmış, kiliseler darmadağın edilmiştir. Bu yangınların alevleri, Bonyak'ın kudretini daha da hararetlendirmiş, Kumanlar arasında başarılı bir kumandan olarak şanını ve popülerliğini arttırmıştır.

Bonyak, Tugorkan'ın ölümünden sonra Rusya ile verilen mücadele için kendisine yeni müttefikler aramalıydı. Aradığı bu müttefiki, Don boyundaki nüfus kitlesinin başı olan Han Şarukan şahsında bulmuştur. 1107 yılında Bonyak ve Şarukan Pereyaslavlı Knezliğine akın yapmışlardır. Şarukan bu tarihte artık ihtiyarlamış idi, savaşa pek mecali yok idi bundan ötürü de onun Kumanları ancak Lubna Nehri'ne dek sokulabilmiş ve burada da Rus knezlerinin birleşik orduları tarafından darmadağın edilmişlerdir. Bu katliamda Bonyak'ın biraderi Taaz öldürülmüş, Şarukan'ın varisi Suger esir düşmüş, Şarukan'ın kendisi ise “güç bela kaçabilmiştir.” Tabii olarak şu ifade olunabilir ki Vladimir Monomah'ın inisiyatifinde Don Nehri boyundaki orda nüfusu üzerine bir seri seferler tertipleyebilmek için lazım gelen gerekçeyi tam manasıyla buradaki ittifak sağlamıştır.¹⁸ Bu seferler neticesinde “Donun ötesine, Volga'nın ötesine Yayık'ın ötesine” kovulan Kumanlar, uzunca bir müddet bellerini doğrultamamışlardır. Şarukan görünen o ki az zaman sonra vefat etmiş, oğlu Otrok ise ordasıyla birlikte kalkıp Gürcistan'a gitmiştir.¹⁹

Rusya'ya karşı koyabilmeye istidadı olan ve yine Kuman yaylak-kışlaklarında yegâne han olarak kalan kişi yine Bonyak idi. 1140 yılında Bizans İmparatorluğu'nun yeni sürgün ettiği siyasilerden iki Bizanslı prensin yine gelip Bonyak'a başvurması yok yere değildir. Bu sima, Kiev'de Mstislav Vladimiroviç'in sarayında Bonyak hakkında ölçüyü aşan iltifatlı sözler söyleme cüretini gösterince Knez hiddetlenmiş ve muhataplarını zindana attırdıktan sonra Bonyak'ın üzerine bir sefere kalkmaya niyetlenmiştir. Ancak bu büyük Rus siyaset adamının akliselimliği ve temkinliliği, hazırlığı zayıf bir seferle Kumanların üzerine yürüme fikrinin önünü almıştır ki o yıllarda Kumanların, bir kronik yazarının sözlerine göre “Rusya üzerinde yaptıkları baskı” ileri boyutlarda idi.²⁰

Bonyak'ın Rusya'ya yönelik düşmanlığı öylesine kuvvetliydi ki o, Rus knezlerinin aralarındaki iç savaşta bile neredeyse hiçbir tarafı tutmamıştır, hâlbuki ordalarını komşu-düşman topraklarına akın ettiren diğer Kuman beyleri, Rus knezlerinin yardımıyla defalarca Rusya'yı yağmalamışlardır. Bonyak sadece bir kez o da kariyerinin en başlarında 1097 yılında, Rusların içine düştükleri fetret devrinde, azılı düşmanı olan Kiev Knezi Svyatopolk'un, rakiplerinin safında yer almıştır. Bonyak bu iç savaşta, Macarların

¹⁷ PSRL, 1962. T. II, 222.

¹⁸ Pletnöva, “Polovetskaya zemlya,” 268-269.

¹⁹ Zubar Viaronoviç Ançabadze, “Kipçaki Severnogo Kavkaza po dannim gruzinskih letopisey XI-XIV vv.” V kn. *Materiali sessii po probleme proishojdeniya balkarskogo i karaçayevskogo narodov*, red. M. J. Thaşokov & K. Ş. Balkarov (Nalçik: Kabardino-balkarskoye Knijnoye İzdatel'stvo, 1960), 118.

²⁰ PSRL, 1962, T. II, 303.

elinden Tuna boyunda uğradığı o mağlubiyetin hesabını görmek niyetindeydi. Zira Macarlar, Svyatopolk tarafından müttefik süvari ordusu olarak davet edilmişlerdi. Peremişl yakınlarında (Vyagra Nehri'nde) cereyan eden muharebede Bonyak, tecrübeli bir kumandan olduğunu konuşturmuş, ordusunu üç alaya bölüp, birisini Altunopa'nın kumandası altında Macarların üzerine sevk etmiştir. Altunopa savaşçılarıyla birlikte attıkları oklarla Macarların gözlerini almış ve alır almaz da hemen nehir boyunca ricata geçmişlerdir. Böylelikle hasımlarını, başında iki alayıyla birlikte Bonyak'ın oturduğu tuzağın içerisine doğru çekebilmişlerdir. Macarlar hasımlarını kovaladıklarını sanarlarken, etrafları sarılmıştır. Kumanlar onları orada, iki gün boyunca vura vura imha etmişlerdir. Uğradıkları yenilgi tam manasıyla bir fiyasko idi.²¹

Bonyak'ın adının zikredildiği bir diğer iç mücadele 1151 yılına tarihlenmektedir. Burada da yine her zamanki gibi Kiev Knezi'nin düşmanına, Yuriy Dolgorukiy'e yardım etmek için savaşan kişi Bonyak'ın oğlu Han Sevenç olmuştur.²² Kronik yazarının sözlerine göre o, "aynı babası gibi Altın Kapılarda katliamlar yapmak" düşleri kurmaktaydı²³ fakat Kiev'e iki adımlık mesafedeki Libed' Nehri'ndeki geçitte vefat etmiştir.

"Durmak ve doymak bilmez bir yırtıcı" olan, keşişlerin olsun kronik yazarlarının olsun defalarca lanetler okuduğu Bonyak, yıllar boyunca Rus sınır boyunu tehdit altında bırakmıştır. Onun ordularının yaylakları-kışlakları yahut kurduğu birliğe giren o orduların yerleri nerelerdedir? Maalesef bu suali cevaplayabilmek için elimizde net veriler bulunmamaktadır. Bu hanın, sadece ve sadece akınları, seferleri ve münasebetlerinin istikametlerini takip ederek, kurmuş olduğu ittifakın kapsadığı alan az çok o da muhtemel olarak tespit edilebilir. XI. sonlarında Bonyak'ın indirdiği darbeler, sağ yakadaki (Dnyper referans alınarak ç.n.) Rus savunma hattına daha net bir ifadeyle Ross Nehri boyuna olmuştur ki bu sanki Bonyak'ın meskenlerinin sağ yakada bulunduğu delil teşkil eder gibidir. Bizans'a ve Peremişl'a yönelik seferleri de aynı şekilde, Bonyak'ın hakimiyet bölgesinin oldukça batı uçlarda yer aldığına işaret etmektedir. Vladimir Monomah'ın "Nasihat'indeki" kayıtlardan birinde bu husus hakkında çok daha net ifadeler geçmektedir: "Bog'a gittik Svyatopolk ile birlikte Ross'un ötesine geçip Bonyak'ın üzerine yürüdük."²⁴ D. S. Lihaçöv, Vladimir Monomah'ın burada, görünene göre "Bog" ile Bug Nehrini kastettiği kanaatinde dir.²⁵ Bu ise Bonyak'ın yaylak-kışlaklarının XI. sonlarında Bug Nehrine dek uzatılabileceği anlamına gelmektedir. Fakat XII. asrın başlarında Bonyak, sadece Ross Nehri boyunda değil, Sula Nehri boyundaki sınır hattında (Lubna, Romn, Vır Nehirleri) da devamlı olarak tansiyonu yükseltmiştir. Ayrıca Bonyak, Don Kumanları ile doğrudan ve daimî bir iletişim içerisinde, ittifak halindeydi. Kronik yazarı tarafından Bonyak son kez, bozkıra ganimet elde etmek için çıkmış Çernigov Knezi'nin vassallarından ehemmiyetsiz bir knez olan Oleg Svyatoslaviç tarafından mağlup edildiği 1167 yılının hikayesinde anılmaktadır. Oleg, družinasının son derece küçük bir birlik olması hesaba katıldığında, Çernigov Knezliğini sınırlarına ancak ve ancak en yakında

²¹ PSRL, 1962, T. II, 243-246.

²² *Sevenç* adının Eski Türkçede "neşelilik, mutluluk" manasına geliyor oluşu ilgi çekicidir. Bk. *Drevnetürkskiy Slovar'*, 497.

²³ PSRL, 1962, T. II, 432.

²⁴ PSRL, 1962, T. II, 249.

²⁵ *Povest vremennih let' Çast' II, Prilojenije, stat' i i kommentarii* D. S. Lihaçöva (M.-L.: AN SSSR 1950), 448.

kalan göçer obalarına akın yapmaya cüret edebilmiş olmalıdır, yani kuvvetle muhtemel, Dnyeper'in sol kıyı boyunda yayılmış olan obalara.

Yani şöyle bir tahmin yapılabilir ki Han Bonyak'ın hakimiyet alanı Dnyeper'in her iki yakasına da uzanmaktaydı ve bu yer, XII. asrın sonlarında sürekli olarak kendilerinden bahsedilen Dnyeper Yanı ordalar ittifakının obalarının bulunduğu yer olmalıdır. Bu ittifakın Bonyak devrinde oluşmaya başladığı ve Bonyak'ın bu ittifakın 50 yıldan fazla başını çekmiş olduğunu söylemek, gayet tutarlı bir varsayım olacaktır. Kendi soyunun dahil olduğu kendi ordasının, Dnyeper havzasının sol yakasındaki toprakları tutmuş olduğu aşikardır ki bu sebeple de artık oldukça ihtiyarlanmış olan Han (1167 yılında en iyimser hesapla dahi en az 90 yaşında olmalıdır), kendisini, icraatlarını belirli bir ordanın yahut da kendi obalarından birinin hudutlarıyla sınırlandırmak zorunda kalmış olarak bulduğunda, yani ömrünün son demlerinde, Dnyeper havzasının sol yakasındaki topraklardaydı.

XII. asrın sonlarında Dnyeper Yanı Kumanları arasında Burçeviçlerin ordası öne çıkmaktadır (Türkçe'de *böri*, kurt; Burçeviçler ise Kurtoğulları demektir). Bu ordanın hanları olan İzay, Osoluk ve Yeldeçuk, kroniklerde birkaç kez anılmaktadırlar. Burçeviçlerin ordasını, Doğulu yazarlar da biliyorlardı. El-Mansurî, bu ordayı "Burçoğulları"²⁶ diye tesmiye etmiştir.²⁷ Bu orda tarafından tutulmuş arazilerin, Samara'nın bir kolu olan Volçaya Çayı boyuna denk düştüğü muhtemel görünmektedir. Kuman balbalları haritalandırıldığında görülmektedir ki Dnyeper Yanı bozkırlarındaki Samara ile Volçaya Mezopotamyası, bu balbalların en yoğunlukta bulunduğu bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır ki bu da şüphesiz, dolaylı olarak bu bölgenin Kumanlar zamanında yurt tutulduğuna delil teşkil etmektedir.

Kökenini eski Türk totem hayvanından (kurttan) başlatan ve Dnyeper'in sol yakasında göçerlikle işgal eden bu kudretli, büyük orda kimin olabilirdi? Bu hususta, bir Rus kroniğinde Han Bonyak'ın koruyucu kurt kültürünün rahibi olduğu hakkında iyi bilinen bir hikâyeyi hatırlatmak yerinde olacaktır. Vyagra Nehri'ndeki muharebeden hemen önceki gece Bonyak, kronik yazarının sözlerine göre bir kehanette bulunmuştur: "...gece yarısı çökmüş idi ve Bonyak kalkıp birliklerinden uzaklaştı ve kurt gibi ulumaya başladı ve bir kurt onun ulumasına mukabele etti ve [ardından] diğer hepsi de kurt gibi ulumaya başladılar."²⁸ Yani Bonyak bu şekilde, kurtlardan zafer istemiş ve bunun sözünü almıştır. Kurtlardan onların koruyuculuklarını bekleyen Han Bonyak ve kurdu kendi totem hayvanları olarak bilen ordanın burada birbirlerine bağlı oldukları aşikardır. Bonyak görünüşe göre Burçeviçler Ordasının hanı idi. Bu ordada Bonyak, sadece Han-Kumandan değil, aynı zaman da Han-Kâhin yahut Han-Rahip idi.²⁹ Bilindiği üzere, sivil ve dini fonksiyonların tek bir kişinin elinde toplanması, sınıflı topluma geçiş sürecinde, bizim örneğimizde ise ataerkil bir klandan feodal topluma geçişte umumi bir vakadır. Devlet tipi

²⁶ Ç.N.: Rusça transliterasyonu *Burdjogh*.

²⁷ Vladimir Gustavoviç Tizengauzen, *Sbornik materialov, odnosyaşihya k istorii Zolotoy ordy*, T. 1. (Spb., 1884), 540-541.

²⁸ PSRL, 1962, T. II, 245.

²⁹ Vladimir Aleksandroviç Gordlyevskiy, "Çto takoe bosiy volk" v kn. *İzvestiya AN, SSSR Otdeleniye literatury i yazıka*, T. VI., Vıpusk 4, Otv. Red. İ. İ. Meşaninov (M.: AN SSSR, 1947), 317-337.

bir birleşimin tohumlarını atan, orda yahut kabileler ittifaklarının ortaya çıkması da bu devir için gayet olağandır. Bu ittifakların başlarını genellikle en marifetli hanlar çekmişlerdir. Bonyak bunlardan biri idi. Uzun hayatı boyunca, sadece yetenekli ve başarılı bir kumandan olarak namını yürütmekle kalmamış, aynı zamanda Dnyeper Yanı ordalarını berk bir ittifak çatısı altında birleştirebilmeyi de bilmiştir. Bu ittifak esasında bir ayağı çukurda ve stabilleşmemiş bir ittifak idi, sınırları Bonyak zamanında net olmanın çok uzağındaydı ama yine de enerjik ve kararlı Vladimir Monomah'ın kılavuzluk ettiği Rus knezlerinin darbeleri altında bu ittifakın başında Bonyak tek başına duruyordu. Rus knezleriyle verdiği muharebelerde Bonyak'ın yitirdiği silah arkadaşları az da değildir: 1096'da Tugorkan'ı, 1103'te Altunopa'yı, 1107'de kardeşi Taaz'ı ve 1151'de de oğlu Sevenç'i yitirmiştir. Her şeye rağmen en azından ordasını sağ kurtarabilmiş, Dnyeper Yanı bozkırlarında ordasının hâkim konumunu ve kendisinin de bu bölgede idari rolünü korumasını bilmiştir.

XII. asrın sonlarında Don Kumanlarının yeni meydana getirdikleri kudretli birliğin başı Konçak, doğrudan herhangi bir akrabalık bağı olmamasına rağmen kendisini Bonyak'ın varisi sayması boşuna değildir zira o kendini Kumanların fikri liderlerinin, onları birleştirme davasının varisi olarak görüyordu. 1185'te Konçak, müttefiki Gzak'a şöyle diyordu: "Gel gidelim, biraderlerimiz ve büyük knezimiz Bonyak'ın katledildikleri yere, Kiev tarafına varalım."³⁰ (eğik yazı bize ait S. P.) Ahfadi, ilk hanlarının icraatlarına işte böylesine büyük önem atfetmekteydiler.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan etmektedirler.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The authors declare they have contributed equally to the article.
- 3. Competing interests:** The authors declare no competing interests.

KAYNAKÇA

Kaynak Eserler

Komnina Anna. *Aleksiyada*. Per. Yakov Nikolayeviç Lyubarskiy. M.: Nauka, 1965.

Povest vremennih let. Çast' II. Prilojeniye, stat'i i kommentarii D. S. Lihaçova. M.-L.: AN SSSR, 1950.

PSRL. T. II. M. 1962.

Drevnetürskiy slovar, red. V. M. Nadelyayev i dr. L.: Nauka, 1969.

³⁰ PSRL, 1962, T. II, 646.

İnceleme-Araştırma Eserleri

Ançabadze, Zubar Viaronoviç. “Kipçaki Severnogo Kavkaza po dannim gruzinskih letopisey XI-XIV vv.” V kn. *Materiali sessii po probleme proishojdeniya balkarskogo i karaçayevskogo narodov*. Red. M. J. Thaşokov, K. Ş. Balkarov. Nalçik: Kabardino-balkarskoye Knijnoye İzdatel’stvo. 1960.

Gordlyevskiy, Vladimir Aleksandroviç. “Çto takoe bosiy volk” v kn. *İzvestiya AN. SSSR Otdeleniye literaturı i yazıka*. T. VI. Vıpusk 4. Otv. Red. İ. İ. Meşaninov. M.: AN SSSR. 1947.

Kudryaşov, Konstantin Vasilyeviç. *Polovetskaya step*. M.: Geografiz. 1948.

Pletnöva, Svetlana Aleksandrovna. “Peçenegi, Torki i Polovtsı v yujnorusskih stepyah” v kn. *Materialı i issledovaniya po arheologii SSSR*. Nu 62. Otv. Red. M. İ. Artamanov. M. L.: AN SSSR. 1958.

Pletnöva, Svetlana Aleksandrovna. *Ot koçeviy k gorodam. Saltovo-mayatskaya kultura*. M.: Nauka. 1967.

Pletnöva, Svetlana Aleksandrovna. “Polovetskaya zemlya” v kn. *Drevnerusskiye knyajestva X-XIII vv*. Otv. Red. L. G. Beskrovniy. M.: Nauka. 1975.

Tizengauzen, Vladimir Gustavoviç. *Sbornik materialov, otnosyaşihşya k istorii Zolotoy ordı*. T. 1. Spb. 1884.

Vasilyevskiy, Vasiliy Grigoryeviç. “Vizantiya i Peçenegi.” *Trudı*. T. 1. Spb. 1908.

